НАША БАТЬКІВЩИНА

ОРҐАН
УКРАЇНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧЕ-ТУРИСТИЧНОГО ТОВАРИСТВА „ПЛАЙ"
У ЛЬВОВІ

4. і 5. ЧЧ. КВІТЕНЬ — ТРАВЕНЬ 1937 1. РІК

Усім нашим Співробітникам, Передплатникам і Читачам бажаємо Веселих Свят!

ФРАНЦ КОКОВСЬКИЙ

БЕРЕЖАНИ

Повітове містечко Бережани так тісно звязане з нашим національним і культурним життям, що годі не присвятити йому ближчої уваги, не написати хоч кількадесять стрічок про нього. Вже те одне, що в бережанській ґімназії перебував свої юнацькі літа (1826—1829) Маркіян Шашкевич, зацікавлює нас до Бережан. Але ж крім Шашкевича побували в бережанській ґімназії, як учителі чи як учні, такі наші передові люди, письменники, культурні діячі, політики, як Спиридон Литвинович, Михайло Куземський, Степан Качала, Олександер Барвінський, Омелян та Олександер Огоновські, Сидір Шараневич, Михайло Осадца, Олександер Борковський, Т. Мандибур, Михайло Соневицький, Сильвестер Лепкий, а з молодших Богдан Лепкий, д-р Зенон Кузеля, Володимир Кушнір та покійні вже д-р Степан Томашівський, Артим Хомик, Сильвестер Яричевський і багато інших.

Крім згаданих на терені Бережанщини жили та працювали ще такі наші визначні люди, як пок. д-р Андрій Чайковський, Василь Яворський, Остап Ніжанковський, д-р Осип Ковшевич і др.

Але не тільки це притягає нашу увагу до Бережан. Надзвичайно романтичне положення, оспівуване багато разів нашими й чужими поетами, приманює до себе глядача, примушує подивляти красу містечка й околиці.

Саме містечко лежить у кітловині ріки, що зоветься принадно „Золота Липа". На півночі великий, чистий став, на 4—5 км довгий і більше кільометра широкий. І цей став панує над містом, бо його плесо рівне з вежею місцевої ратуші. Сильна гребля зі старих дубів, широка понад 10 м, здержує величезні маси води ставу, щоби вони не хлинули на місто. Дубовий матеріял, що міститься у греблі („чорний дуб"), такий дорогоцінний, що перед війною бельґійські підприємці хотіли в заміну за цей матеріял збудувати нову залізно-бетонову греблю. Але тодішні власники Бережан, Потоцькі, не погодилися. На пів-

Бережани — Ринок

денному березі греблі ще й сьогодні пишається кільканадцять лип завгрубшки на висоті грудей людини на вісім і більше метрів. Тепер цих лип мало — повирубували; колись росли вони одна побіч одної рядком вздовж цілої греблі. Знавці лічать їх вік на 350 до 400 літ.

Загальний вид на Бережани. — Фото І. Крамарчук.

На північному заході гора „Сторожище". Тепер вона пуста, безлісна. Колись на південних узбіччях цієї гори, як видко з історичних джерел, власники Бережан плекали виноград.

Від заходу густі та непрохожі колись лісницькі ліси з височезною „Бабиною горою" лучилися з раївськими лісами та ніби замикали доступ до містечка з тої сторони. На південних межах міста пишалися бережанські ліси: „Каміньоломи", „Руриська", а дальше, аж до Золотої Липи, „Лиса" або, як дехто називав, „Бабина гора". Зі сходу, за другим руслом Золотої Липи, пишався ліс „Звіринець", що межує з „Лисонею".

Сьогодні з цих лісів лишилося мало, дуже мало. Війна (1914—1918) та грабункове хазяйнування винищили найкращі ліси, а лісові підрости ледви закривають великі спустошення.

***

Слідів історичних початків Бережан годі найти в існуючих під цю пору документах, інші — пропали. Але вже сама назва містечка, а далі назви »Сторожище« (перероблене пізніше на »Сторожиска«), »Бабина гора«, а ще й залишені декуди назви ланів та піль показують, що це стара українська оселя. Ще по зайнятті Червенських городів польськими королями, власниками оселі були наші бояри, Бірецькі; потім перейшла оселя на власність могутнього під той час у Польщі роду Сінявських.

У 1530. році польський король Жигмонт І. дав дозвіл тодішньому власникові оселі, Миколі Сінявському, перенести її із права українського та польського на право маґдебурське та перемінити оселю на містечко. Те нове містечко займало невеликий простір, бо його вали тягнулися від замку, теперішньою Жигмонтівською вулицею вгору, попри площу, де стоїть костел, аж до військового шпиталя, а дальше вниз до »Лісницького потока«. Вздовж потока йшли дальше вали на схід аж до замку. Виходить із цього, що давнє місто займало тільки

Ринок, вулиці Жигмонтівську, частину Райської, Вірменську, частину Рогатинської та Збіжеву з дрібнішими вуличками.

У 1570. році оснувується побіч старого міста нове, що зоветься »Містечко«, — це теперішня вулиця Словацького, Рогатинська з бічними, та ще Новий Ринок аж по став.

Але й ці два містечка не могли помістити в собі напливу мешканців, тому в 1584. році Ядвига Сінявська видала привілей, що ним основано третє містечко — »Адамове« або »Адамівку«. Ця назва вдержалася до сьогодні так, як і назва »Містечко«.

З Адамівкою вийшли в деяких польських учених, що писали про Бережани, кумедні історії. Між іншими проф. Ю. Чернецький, спираючися на непровіреній верзії та на тому, що хтось там, мовляв, прозиває другого »ти, адамівський татарине«, дійшов до висновку, що населення Адамівки, до речі кажучи суто українське , татарського походження. Один погляд у льокаційний привілей Адамівки показує зовсім що інше. В цьому привілеї кажеться: »Назначивши до тієї справи оселювання та роздавання площі під будівлі Якова Козубовського... наказали ми йому, щоб він до оселювання нашого містечка приймав людей чесних, побожних і доброго життя, ніяких перебігців, а вільних людей«.

Ці слова виказують рішуче неприявність між осельчанами татар. А ще й усі доступні списки прізвищ бережанських міщан, так міські, як і церковні, не подають ніодного прізвища за винятком »Тручинек«, що появляється в XVIII. столітті й вказувало б на турецьке чи татарське походження його власника.

На Адамівці вдержалася до сьогодні найстарша памятка нашого будівництва, а саме деревяна церковця, побудована приблизно в 1584. році. Про неї напишемо колись окремо.

У XVIII. ст. було в Бережанах 4 церкви. Церква на Адамівці була колись окремою парохією. Пізніше, коли всі три містечка получили в одне, парохіяльною церквою стала церква в ринку. Крім цих двох була ще церква при Львівській вулиці, в околиці, де тепер міські ятки, а друга — на Містечку, там, де зараз дім Данека. Цю останню церкву продали в XIX. ст. до Лісник, але й там її вже нема. Із цеї церкви заховалися ще три ікони, що переховуються в місцевому музеї. Із існуючого колись українського шпиталя, зі старих домів українських міщан нема

Входова брама до »Липової алеї«, що веде до села Рай, де містилася палата Потоцьких. — Фото І. Крамарчук.

ні сліду. Кінчаючи цей нарис про Бережани слід би хоч кількома словами згадати про місцеве міщанство. Повних списків цього міщанства нема, але ті документи, що заховалися до останніх часів, показують, що бережанські міщани були в переважній частині — українці. Список бережанських бурмістрів від 1620. до 1782. р. показує на 100 бурмістрів 75 чисто українських прізвищ, а на 114 лавників — 84 чисто українських прізвищ. Із цих прізвищ багато доховалося до сьогоднішніх днів. Також акт розподілу маєтку з 1570. р. містить у собі такі прізвища, як: Буковський, Шрамик, Гриць Плюта, Свіч, Макарич, Кравець, Боднар, Іван Тесля, Лазорко, Кушнір, Оліяр, Мидникович, Пшеничний, Яцкович, Тарас і т. і.

Бережанське міщанство було зорґанізоване у своїх цехах, а ще й сьогодні живуть між населенням спогади про окремі цехи боднарів та гончарів в Адамівці.

У 1848. р. зорґанізувалися бережанські міщани в »Руській Ґвардії«, що її прапор переховується зараз у церкві. В церковці в Адамівці переховується срібна »ціха« цеху боднарів, що нею скликали членів цеху на засідання.

МАРКІЯН О. СМІШКО

Сліди прадавнього поселення на Чорній Горі у Грибовичах Малих біля Львова

У віддалі около десяти км на північ від Львова находиться невеличке село Грибовичі Малі, що розкинуло своїх кільканадцять хат у підніжжі Чорної Гори. Над самим селом вривається гора стрімким західнім узбіччям, творячи на висоті коло 40 м характеристичну тарасу, а вершок її вкритий густим грабовим лісом, має копулястий вигляд. Важко доступне узбіччя від заходу, півночі та півдня використали у княжу добу, закладаючи там оборонне городище. Ще тепер виразно зарисовуються вали та рови, які відмежовують західній виступ цеї гори від лагідного хребта Чорної Гори. Йдучи від східньої сторони, маємо три ряди щораз вищих валів, переділених слідами ровів, що обіймають городище неправильним півкругом. Кромі тих висипано ще один короткий, високий вал поміж другим і третім валом для зміцнення оборони чолової частини городища. Дуже інтересно представляється доступ до городища від сходу. Дорогу прокладено крізь прірви у двох перших валах, що були на 3 м широкі, дальше бігла вона на південь поміж валами другим і чоловим (коротким) здовж внутрішнього валу і входила вкінці в середгороддя із протилежної, західньої сторони. Крім цієї головної дороги були ще дві стежки: одна вела в балку від південної сторони, а друга на тарасу від північної сторони. Середгороддя мало вигляд керівномірно свальний, видовжений у напрямі північно-південному й у промірах мало воно 65 і 50 м. Найсильніше було укріплення від сходу, слабше від півночі й півдня, а зовсім відкрите від сторони стрімкого, західнього узбіччя.

У роках 1933. і 1934. переводив автор на цьому городищі розкопи

Загальний вид на Чорну Гору від сторони Львова (від півдня).

з рамени Інституту Преісторії Львівського Університету. В пошукуванні за останками давнього поселення кинено на поверхню городища цілий ряд ровів. При цьому прослідженo частинно спосіб будови валів. Три зовнішні вали були звичайно висипані із землі, що її вибрано з доволі глибоких ровів, та забезпечені вгорі деревяною палісадою. Перекрій внутрішнього, останнього валу, що був найвищий, відкрив звали перепаленої глини, цілі купи попелу та останки звуглених бервен. Наразі не вдалося реконструувати докладно вигляд цієї деревяної конструкції валу. Правдоподібно були це два ряди стін із дощок чи бервен, між які насипано та втовчено глину; коли вогонь знищив деревяну конструкцію, глина, що частинно випалилася до червоности, розсипалася у дві сторони. Пошукування на середгородді дали у висліді тільки одну відпадкову яму та сліди брами від західньої сторони. Матеріял, що датує нам княже городище, доволі скромний: кількадесять черепків горщиків, два залізні цвяхи та трохи звірячих костей. Цей невеличкий матеріял, що відноситься до часу існування городища, вказує, що це була військова кріпость XI.—XII. століть, не замешкана зовсім цивільною людністю.

Крім останків, що походять із княжої доби, відкрито на Чорній Горі багаті сліди старшого, ще передісторичного селища. У глибині около 0.5 м під сьогоднішнім поземом найдено великі кількости потовчених глиняних посудин, кусні перепаленої глини, обгоріле каміння, звірячі кості та кремяне знаряддя. На ясному, лєсовому підложжі виступили темні, чотирокутні та круглаві плями; це були сліди землянок та вогнищ. У висліді чотирохмісячних дослідів, ведених у двох роках, відкрито загалом: 15 землянок, 9 вогнищ та 2 відпадкові ями. Прослідженo

тільки всего около 1200 м², що обіймали 1/4 частину всеї поверхні передісторичного селища. Видимо з цього, що була це дуже густо замешкана оселя.

Один із перекопів на городищі у Грибовичах Малих.

Землянки були це нерівномірно чотиробічні ями довжини від 1.60 м до 2 м, широкі від 1 м до 1.20 м, вкопані до глибини від 0.70 м до 1 м. Дно було звичайно в одній частині більше вглиблене (пор. на 96. стор.) і тут находилося майже в усіх випадках невеличке вогнище. Під стінами й на дні землянок було багато куснів глиняної обмазки стін, що були виплетені з пруття та зверху обкидані глиною; на це вказують виразні відтиски прутів різної грубости на куснях обмазки. В кожній такій землянці були ще черепки побитих глиняних горщиків, глиняні пряслиці, кістяне та кремяне знаряддя. На вогнищі було трохи попелу, вугілля, кілька черепків та звірячих костей. Землянки були зверху вкриті якимось легким дахом, бо не найдено ніде слідів вкопання стовпів, що мусіли би піддержувати тяжку дахову конструкцію. Побіч землянок виступали малі круглі заглиблення (у промірі 0.7 м, глибокі на 0.5 м), де найдено багато попелу, вугілля, а на споді перепалену глину. Були це вогнища, покладені поза хатами - землянками (Рис. на 96. ст. III., V.). Дві відпадкові ями, глибокі до 2 м, а в промірі около 1 м, були виповнені переважно по-

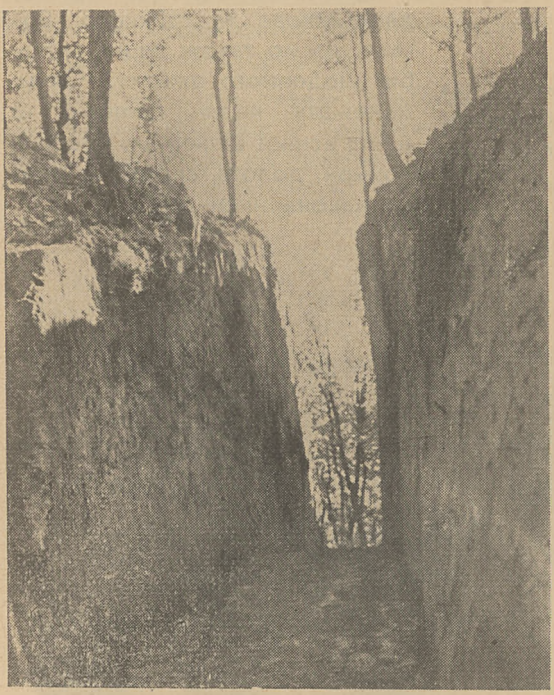

Головний внутрішній вал — перекопаний. Темніші плями це сліди спалених деревяних конструкцій.

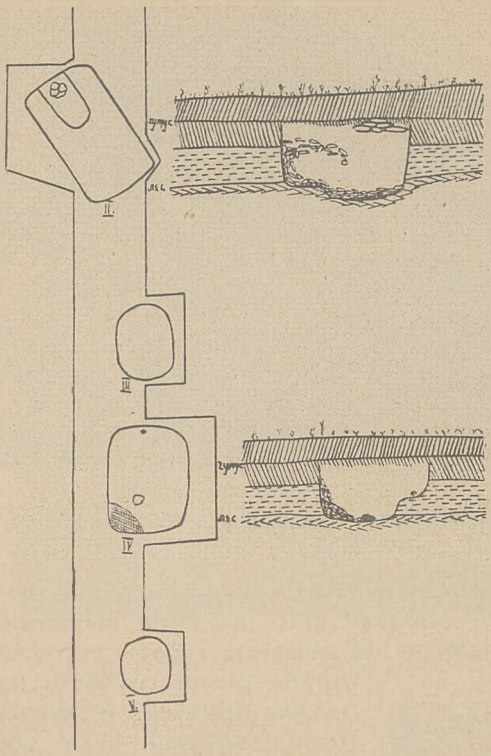

Неолітичне селище у Грибовичах Малих. Вирізок із пляну розкопок. Західній рів із двома землянками (II. і IV.) та двома вогнищами (III. і V.). Побіч пляну поздовжний перекрій землянок.

товченими глиняними горщиками, кістками звірят та кремяним знаряддям. Землянки та вогнища не творили зовсім правильних рядів, а орієнтація кожної землянки була також довільна. Видимо це на долученому вирізкові пляну роскопок (рис.).

З цеї знищеної передісторичної оселі вдалося врятувати декілька цілих посудин; чотири найхарактеристичніші бачимо на ілюстрації. Всі вони виконані вільноруч, із доволі чистої глини, гладжені зверху та добре випалені. Під краєм вміщено часом естетичні вглиблювані прикраси. Пряслички, що їх маємо доволі з цього селища, виконані були з тої ж самої глини, що й горщики, а форма їх плоска, двостіжкова та стіжкова. Багато маємо також інших виробів щоденного вжитку. Сюди належать кістяні долота та шила всякої величини, кремяні сокири, долота, скробачі, ножі та наконечники стріл.

Кілька характеристичних глиняних начинь із неолітичного селища у Грибовичах Малих.

Неолітичне селище у Грибовичах Малих. Кремяне знаряддя. Вломаний ніж. Долото. Скробач. Сокирка. Наконечник стріли.

Матеріял, видобутий розкопами дозволяє зачислити передісторичну оселю на Чорній Горі до культури т. зв. нордичної. Людність, що замешкувала ці оселі, це людність рільнича, що займалася теж плеканням скоту, а оселі її підо Львовом є найдальшими південними цього роду станицями. Датувати можемо цю оселю на конець неолітичної доби, десь перед 2.000 роком до Христового Різдва. Мабуть не надто безпечно почувалися ці поселенці, бо оселю поклали на недоступній горі, яку від східньої легше доступної сторони забезпечили ще й валом. Сліди цього неолітичного укріплення відкрито глибоко під валами княжого городища.

Так у коротких словах представляються висліди дотеперішніх розкопок на городищі у Грибовичах Малих. Очевидно, що досліди на ньому ще зовсім не покінченні, а завданням їх було тільки дати змогу орієнтуватися в датуванні та етнічному приділенні памяток, що там находяться.

МАРІЯН ҐАВДЯК

Із памяток старини в Теребовельщині

Теребовельщина обіймає частину галицького Поділля над середущим бігом Серета та над його лівою притокою Гнізною, частину, що є переходовою країною між північним і південним Поділлям.

Виглядові поверхні Поділля додають найзамітніших рис долини подільських рік. В північній частині пливуть вони широкими, часто забагненими, долинами, а дна цих долин часто зайняті штучно твореними ставами. Згодом характер долин подільських рік міняється, вони стають дещо вужчі, їх береги помалу підносяться та стають стрімкіші. В південній частині Поділля долини переходять у вузькі яри з високими дуже стрімкими берегами.

Між Серетом і Гнізною, аж до її устя в Серет, простягається західня частина Теребовельщини, як шмат подільської високорівні, збудованої

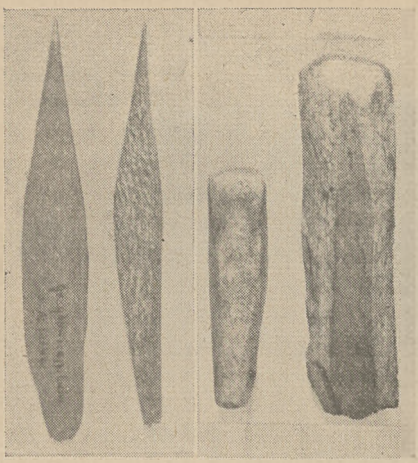

Неолітичне селище у Грибовичах Малих. Два кістяні долотця. Два кістяні шила.

з червоних девонських пісковиків, покритий буковими лісами. Кілька кільометрів перед устям Гнізни, що пливе з півночі на південь, із правої сторони впадає до неї малий потік, що, пливучи з північного заходу, прорізав собі глибоку яругу та нею відділив від решти малий клаптик високорівні. Цей клаптик землі в виді трикутника з вершком при устю до Гнізни, на півночі обмежений яругою другого потока, що теж впадає до Гнізни, став простором, на котрому з кінцем XI. століття Ростиславичі побудували »град«, оборонну твердиню, що біля неї виросло місто Теребовля, одна зі столиць молодої держави.

Теребовельщина є проте одною з найстарших під історичним оглядом частин Галичини. Місто Теребовля виступає з кінцем XI. століття, як столиця одного з Ростиславичів, Василька. Своєю енерґією зуміли Ростиславичі вдержати у своїх руках Галичину та скріпити в нутрі свою державу. В першій половині XII. століття в теребовельській волості на передове місце висувається Галич, а при поділі Василькової волости Теребовля дістається молодшому Васильковичеві, Іванові. По його смерті (в 1141. р.) його волость узяв Володимирко Володаревич та переніс столицю із свого Звенигорода до Галича. В перших роках володіння Ярослава Осмомисла під Теребовлею дійшло до великої битви (в 1154. р.), де проти себе станули війська Ярослава та Ізяслава II. Мстиславича. Кривавий бій покінчився програною Ярослава. Останні літописні вістки про Теребовлю маємо з початку XII. століття, з часів великої та довгої боротьби за Галичину, по смерті Великого Романа. Володимир Ігоревич зайняв Галич та віддав Теребовлю синові Ізяславові. Відтак Теребовля, як провінційне місто не грає вже ніякої ролі.

Як і в інших княжих городах (крім Галича), в Теребовлі до наших днів з княжої доби не вдержалися на поверхні землі ніякі памятки. Руїни замку з польських часів, що сьогодні домінують над Теребовлею та околицею стоять мабуть на фундаментах княжого замку.

Одною з найкраще вдержаних памяток Теребовельщини пізніших часів є руїни манастиря й церкви ОО. Василіян в Підгорянах. Лежать вони кілька кільометрів на південь від Теребовлі, серед лісів на по-

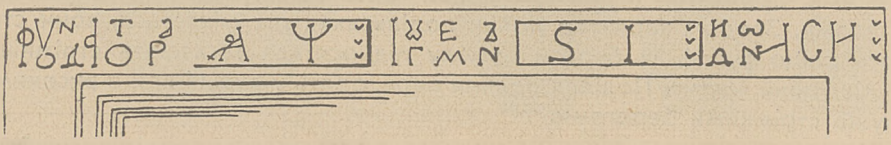

Манастир оо. Василіян у Підгорянах. Напис на обрямуванні вікна на першому поверсі в західній стіні віздової брами. Із збірки Л. Чачковського.

верхні високорівні між Серетом і Гнізною, майже над самим лівим берегом долини Серета.

Загальний вид на Теребовлю. — Фото М. Ґавдяк.

Один із старших галицьких краєзнавців, Василь Ільницький, у своїй книжечці »Стародавня Теребовля«, виданій у 1812. році, пише про »величаві мури старинного василіянського манастиря, за містом, на гарному місці, в зеленому гаї, відки чудовий вид. Оснування манастиря мусить датуватися давніми часами, коли східньо-словянський обряд був у великій честі й силі, коли судити по величавих мурах та розмірах будівлі (ніби другий Манявський Скит)«...

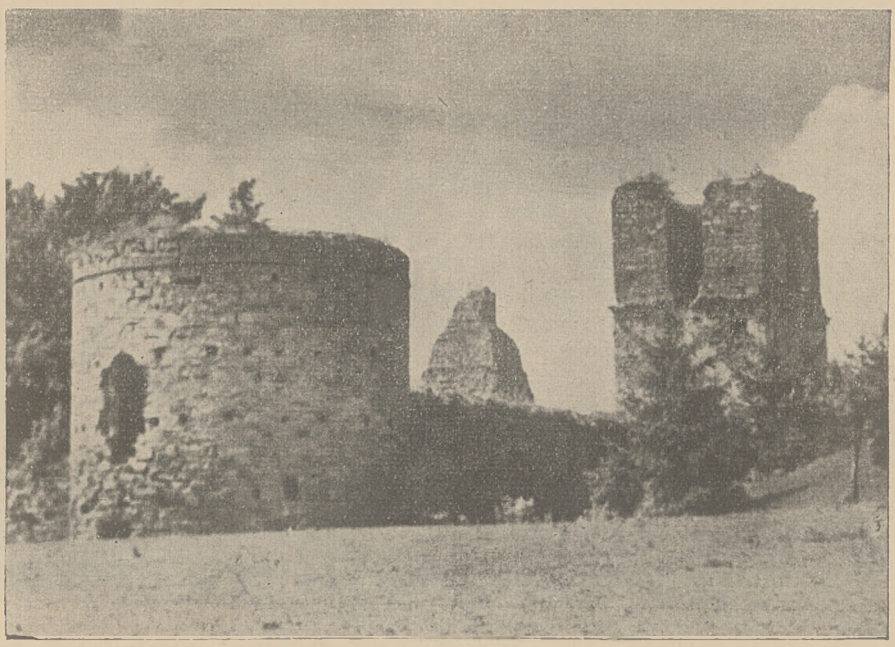

Руїни наріжної башти манастиря оо. Василіян у Підгорянах. — Фото М. Ґавдяк.

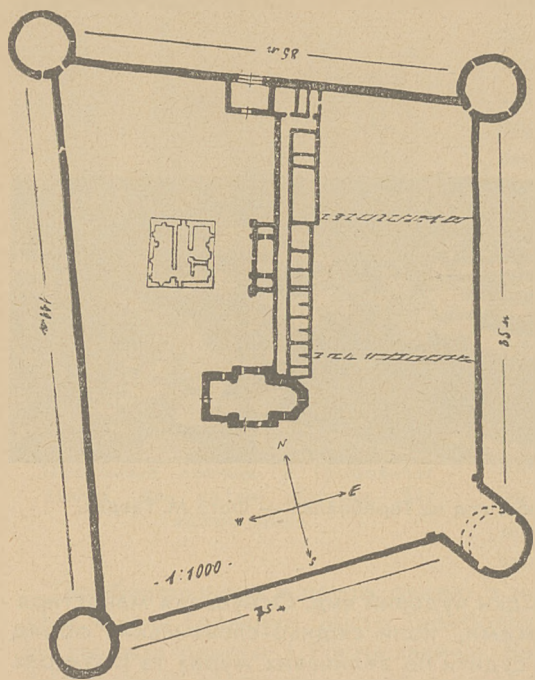

Плян манастиря й церкви Ч. С. Василія Великого в Підгорянах коло Теребовлі. — Із збірки Л. Чачковського.

Дійсно, з мурів манастиря прегарний, широкий вид на долину Серета, на села Підгоряни та Семенів і на далеку рівнину Поділля.

Із трьох сторін обмежений лісом стоїть трапезоїдальний чотирокутник мурів, декуди вже знищених. На чотирох наріжниках мурів бачимо круглі башти, з котрих найкраще захована південно-західня башта. Північно-східня має копулясту стелю, що нагадує башти манастиря ОО. Кармелитів у Теребовлі. В північній стіні мурів находиться вїздова брама. В західній стіні брами на обрямуванні вікна на першому поверсі є напис, що говорить про фундатора, ігумена Діонісія.

Руїни Василіянського манастиря в Підгорянах коло Теребовлі, званого Теребовельським. Існував від непамятних часів. Побудований із червоного пісковика. Був обведений муром із 4-ма баштами. Скасований у 1777. р. — Фото І. Олексишин.

Початкова фаза яру Серета в Семенові коло Теребовлі. Долина ріки ще широка, оселі тягнуться здовж ріки, а дно використане під управу збіжжа. — Фото. М. Ґавдяк.

Від вїздової брами, прямовісно до північної стіни мурів тягнуться манастирські будинки, на 10 м широкі і 63 м довгі. В них містилися кухні, рефектар та келії монахів, до яких веде вхід із довгого коридора. Над самою серединою господарських будинків здіймається поверх з кількома більшими залями. Від півдня до манастиря притикає величава церква, що має 24 м довжини й 14 м ширини, з аркадовими луками, побудована в ґотійському стилі в формі хреста.

Як догадується пок. археольоґ Януш, церква походить із XVII. століття, а якщо судити по деяких її ренесансових деталях, то треба віднести її будову до XVI. століття. Ільницький догадується, що мури є певно новішого походження, ніж манастир та церква, та згадує про

Теребовля. — Вид із руїн замку на долину Гнізни. Фото М. Гавдяк.

короля Івана Казимира з 1663. року, де манастир в Підгорянах названий дуже давнім.

Покищо час будови невідомий. В XVII. столітті мало тут бути багато монахів, що провадили виховне заведення. Як вказують чисельні отвори для пушок у стінах мурів та бастіонів, був манастир колись оборонною твердинею та перейшов неодну облогу.

Найкраще представляються руїни манастиря-твердині з правого берега Серета від села Семенова. На високій стіні яру Серета роблять вони враження старого лицарського замчища. Ціла будівля імпонує своїми розмірами, колись мусіло тут цвисти жваве життя, манастир мусів бути визначним осередком науки й освіти.

Миколаїв над Дністром і околиця

В 1. і 2. числах орґану Тов. »Плай«: »Туристика і краєзнавство« з 1925. р., що виходив як додаток до часопису »Новий Час«, згадано про Миколаїв і його околиці. Згадано тоді, що в Миколаєві, Надітичах та Розвадові бував у часі своїх мандрівок, Яків Головацький, а печери в Ілові та в Стільську записані у книжці Б. Януша та провіднику д-ра Орловича.

Миколаїв і околиця варті особливої уваги не тільки туриста, але також історика, етноґрафа, ґеольоґа і знавця рідного мистецтва. Місто колись вільне, королівське, має цікаву історію і традиції. Ще до вибуху европейської війни переховувано в маґістраті дуже цінні документи, королівські привілеї, грамоти й т. п. Мало хто цікавився цими цінностями. Акти Городського Суду давньої Річипосполитої Польської забрано з містечка ще перед війною й вони тепер або в архіві Бернардинів у Львові або в однім із краківських архівів. Досі заховалася в маґістраті частина старинних міських печатей. Усю решту забрали московські війська у світову війну.

Сталося це припадком. Ще з часів московського походу на Угорщину в 1848. році остала в маґістраті велика, дубова, солідно кована скриня-каса, прикрашена гербом і ініціялами Катерини II. Її вживали для переховування цінних документів. На цю скриню звернув увагу на початку світової війни, коли москалі зайняли Миколаїв, якийсь російський офіцер, казав її забрати, — бо це, мовляв, колишній московській військовий маєток. Разом із нею забрано й багато цінних документів та вивезено до Росії.

Саме місто мало колись чотири церкви й чотири парохії. Дві церкви остали досі. Обі камяні, побудовані кількадесять літ тому. Положені вони одна на т. зв. Передмісті, а друга на Підліссі. На місці, де стояли дві другі (одна стояла на Заваллі), поставлено хрести.

Ходять цікаві перекази про початки Миколаєва й характер його людности. Кажуть, що там багато осілих монголів, інші кажуть, що це чиста українська людність; на всякий випадок процент жидів до недавна був дуже малий, бо їм було заборонено оселюватися в місті. Людність заховала досі дуже багато старих звичаїв і обичаїв, а по части й ношу. При святочних нагодах можна тепер ще бачити в міщан давні убрання й шапки, подібні в дечому до мазепинок. Як воно й не дивно, а віру-

вання й забобони живуть досі серед місцевого міщанства, може більше, ніж по селах. Міщани живуть із рільництва, а з ремесел займаються головно гончарством. Миколаївців звуть »копачами«, та не знати, чи ця назва пішла від гончарського ремесла (з копання глини), чи від чого іншого.

Колись Миколаїв був одною із головних стацій на великому поштовому шляху Львів — Будапешт. Особливо за австрійських часів. Ще й досі тут кілька великих будинків, м. ін. доми фундації Скарбка й Маґістрат, що були колись поштовими готелями.

Місто побудоване в кітловині, що її окружають піскові гори. Повно ярів, що деколи мають потічки, які спливають до Дністра. Трохи більша між ними це річка Зубра, що перепливає із Тростянця попри Бродки на Устя. Природні умовини послужили ще австрійськім військовим кругам для укріплення міста, заложення фортів і т. п., які мали зберегати міст на Дністрі. Форти остали й досі.

Ці піскові скелі мають іноді дуже дивні форми. Йдучи дорогою на північ до Волі Великої, бачимо по східній стороні під горою ґрупу розкинених каменів. Один має вигляд людини, другий великого коша, а біля нього ґрупка дрібних кулистих каменів, немов гриби, що висипалися з коша. Народ розказує своєрідну леґенду, як то колись в неділю, в часі Богослуження, йшла до ліса дівчина по гриби. Назбирала повний кіш, а коли задзвонили церковні дзвони, вона скаменіла і скаменів кошик та розсипані гриби.

Ціла околиця багата в такі камяні формації, камяні памятки, хрести. На схід від Миколаєва прегарна околиця, майже як у горах. Ліси тягнуться без перерви аж до залізничого шляху Львів—Галич, дальше на схід із перервами на Бережанщину аж до Збруча. В Стільську славні піскові печери, з т. зв. столами. Хто знає, якщо б дослідити, чи не найшлися б в цих околицях сталяктитові печери. Бо прикмети терену вказували би на це.

В околиці повно старинних і новіших камяних хрестів. Проф. Петро Холодний, що перебував тут в роках 1923—24, цінив їх дуже; ствердив м. ін., що попадалися там часті зразки впливу вчасної візантики. Особливо дуже характеристичний один із таких хрестів; це хрест, що стоїть на роздоріжжі, при дорозі з Миколаєва до села Верині, яка йде горою. У часі світової війни гарматнє стрільно зірвало горішню частину хреста. Місцеве населення з великим пієтизмом ставиться до цих хрестів; пастушки поставили збиту частину на свому місці й дальше зберегають хрест. Біля хреста різні теренові западини. Населення розказує різні леґенди, м. ін. одну про таку западину недалеко цього хреста. Ніби колись то якийсь селянин вийшов орати; задзвонили великодні дзвони й він запався в землю враз із волами. І тепер ще — кажуть — у Страсний тиждень і Великодні свята десь глухо гудуть там дзвони. Від хреста цього прегарний вид на дністрову долину. В далечині на південь і південний схід синіють Карпати. Порівнюють цей вид, як мініятюру із видом, що відкривається з Канівської гори на Дніпро.

Зараз коло Миколаєва, як ідемо від костела на згадану вже веринську дорогу, стоїть ліворуч по східній стороні дороги памятник у виді восьми-гранного камяного стовпа з залізним хрестиком на півкули-

стому закінченні його і таким написом, виритім у камені: „Tu leżi Slavetni Adam Rucki z Powiatu Warszawskie(-go) stanu rycerskie(-go) Towarzise swe rozwadzając zabit jest dnia 26 May(-a) A. D. 1699".

Розказують, що подія мала місце при поєдинку. Памятник цей стояв по противній стороні дороги, на горбочку, на могилі. Ще перед війною розкопав цю могилу лісничий фундації ґрафа Скарбка на Приймі к. Миколаєва, якийсь француз, б. старшина австрійської армії. В могилі знайдено гусарську збрую, оружжя та золотий годинник у формі кулі, такий, які виробляли колись у Норимберґії. Що з тими речами сталося, годі довідатися, мабуть попали в якийсь польський музей. Народ оповив леґендою факт розкопання цеї могили. Кажуть, що лісничого в деякий час потім спаралїжувало, відняло йому мову, а це тому, що розкопував могилу.

В околиці мусить бути багато таких памяток. Наприклад, у селі Розвадові, де є залізнича станція Миколаїв—Дороговиже, за залізничим мостом на правому березі Дністра, є т. зв. »табор«. Видно ще й досі його плян по деревах, які ростуть, немов би саджені на укріпленнях табору. Посередині цього місця високий горб, немов звалища якоїсь будівлі, а на східній його частині похилий бік, немов засипані двері до льоху. Селяни розказують, що там мають бути якісь великі скарби.

В Дороговижі, що біля Миколаєва, знане заведення фундації ґрафа Скарбка, в якому учать усяких ремесел і огородництва. Це свого роду містечко, положене на полях поміж Дороговижем і Демнею. Дуже гарні городи, забудування; є електричне світло. Тепер там заряджує краєвий виділ. Колись були там ще, хоч у малій кількості, українські діти. Траплялися між учителями заведення українці, як от пок. композитор Денис Січинський, що вчив музики і співу. На північ село Демня, знане так, як Розвадів і Дороговиже, з каміньоломів. Місцеве населення живе з цих каміньоломів, окрім марної управи ріллі, а є і місцеві майстри каменярі, що виробляють памятники, хрести й доставляють по найдальших околицях. Дехто опанував дуже добре техніку долота; багато демнян працювало в каменярів у Львові. Багато львівських будівель має різьби у камені, виконані демнянськими каменярями, м ін. костел св. Єлисавети.

На схід від Миколаєва село Веринь. В ньому дуже старенька церковця з дзвінницею, що тямить добре козацькі часи. Побудована около 1620. р. В ній старі ікони і церковні речі. Проф. Холодний змалював її, а картину цю має Т-во »Дністер«. Коло церкви старезний дуб. Вісьмох мужів ледви обійме його пень, гилля повсихало й поламалося, верхів уже нема, але дуб щороку випускає нові галузки й зеленіє. Розказують, що під цим дубом спочивав колись Богдан Хмельницький у часі свого походу. Там стояло — кажуть — його шатро. В часі постою У.С.С. у Верині підчас світової війни служили під цим дубом полеву Службу Божу. Часто приїздять сюди студенти львівської політехніки, лісового виділу, щоби оглянути це дерево, якого вік іде під 1000 літ.

Дуже інтересне й живописне містечко Розділ. Там маємо до сьогодні архітектурне жидівське »ґетто«, якого не найдемо мабуть вже так легко в Галичині. Тут стрінемо статі старих правовірних жидів, немов відмальовані зі старих картин: скрізь повно старинних міщанських дім-

ків, особливої, т. зв. старопольської архітектури, деревяних з різьбленими ґанками й камяних із цікавими колонами. Є домики, що мають також риси українського стилю. Всюди огородчики. Будівельні парцелі вузенькі, як у всіх містах, що були укріплювані. Місцеве українське міщанство, що становить ледви половину нежидівської людности містечка, заховало досі багато старих звичаїв, що вказують на значну українську міщенську культру, заховало ще дещо старої ноші та обичаїв. Тут сильно розвинений шевський промисл. Існує давня корпорація шевців, що має свої привілеї, ще від польських королів та перших, по прилученні до Австрії, цісарів. При ній існує окрема самостійна іспитова комісія одна з кількох на цілу Галичину.

В Роздолі старинна українська церковця, що остає під консервацією. Її купив ґраф Лянцкоронський, місцевий дідич, великий знавець і любитель старовини; церковця захована в цілості й інтересна так своєю будовою, як теж іконами і знаряддями.

В місці гарна палата Лянцкоронських, перебудована у 80-тих роках минулого століття пок. проф. В. Левинським зі Львова. Гарний також у місті латинський манастир. В найближчій околиці Роздолу, в лісах, сірчані купелі.

Для маляра тут стільки сюжетів, що ледви чи найдеться їх так багато в іншому галицькому містечку.

На полудне залізнича станція Пісочна в селі цієї ж назви, знанім із постою там у світову війну У.С.С. Тут і їх памятник. Над ставком, посередині села, з тризубом. Не тільки Пісочна але й Веринь, Розвадів та Рудники гостили в себе Січових Стрільців і досі їх згадують. Зараз на схід від Пісочної — Черниця, з недавно основаним Українським Господарським Державним Ліцеєм.

Села Миколаївщини і близьких повітів, що над Дністром, замітні дуже чистою народньою мовою і звичаями, що дуже близькі мові і звичаям Надніпрянщини. Очевидно, що в давнину ріки були першорядним комунікаційним засобом, а козацькі та й інші армії у своїх походах держалися звичайно рік. Звідси вплив козаччини на місцеву людність, серед якої осіли козаки, та на кольонії шведів, сасів, мадяр, (напр. село Надпшичі), татар і турків, навіть мазурів і чехів. Всі ті кольонії чужих народів засимілювалися. Тут велике поле для дослідів етноґрафам і фільольоґам. А для туристів терени дуже вигідні і приманливі. Комунікація добра залізницею й коловими шляхами.

З Миколаєва й найближчої околиці вийшло багато інтеліґенції й діячів галицької України. Огоновські (проф. літератури Др. Омелян) Устіяновичі, (письменник і маляр, місцеву парохіяльну церкву малював пок. Устіянович), Велички, Шухевичі й багато інших. **Р. Д-ий**

Пізнати Рідний Край — це обовязок кожного українця. Орґанізуйтеся у краєзнавчі гуртки й товариства та навязуйте взаємини з Редакцією „Нашої Батьківщини“. „Наша Батьківщина“ це одинокий український краєзнавче-туристичний журнал. Передплачуйте й поширюйте його між Вашими знайомими.

ВАСИЛЬ ЛЕВ

Написи на церкві у Старому Яжеві

Охота записувати історичні події, що створила окрему велику ділянку історичних студій, властива не тільки кабінетним ученим, дослідникам минулого й сьогочасности, чи вчителям і шкільній молоді, але також і грамотним селянам. Усюди на церквах, на марґінесах або на вільних сторінках богослужебних книг дяки чи інші сільські грамотії записують коротко про події, звязані з селом. Буває й таке, що, не маючи доступу до церковних книг, пишуть на церковних стінах.

Саме такі написи находяться на церкві у Старому Яжеві, яворівського повіту. Церква деревяна, будована в угли (не на стовпах). Бруси (грубезні дошки) стін, що перетинаються в углах, виходять далеко поза них і кінчаться східчастими випусками, щораз то довшими вгорі під дахом. На цих випусках при головних дверях є кілька записок із XVII. ст., вирізаних у дереві старинним письмом тодішнього друкарського шрифту. Вони подають історію й заінтересування села: 1) фундушъ церкви сахи, 2) Саранча Рок Бо сахчи, 3) премѣнение слнцу сахчо, 4) першии козаки сахми, 5) москва першии разъ сахне, 6) турки Р. Б сахок.

Записки короткі, ляконічні, та зміст багатий, вимовний. Вони говорять про те, що під сучасну хвилину було для села найактуальніше, як будова церкви, страхітливі пророцтва, звязані з затьмою сонця, або саранча, що безпощадно нищить працю й поживу хлібороба; ці два явища під тодішню пору звязані з фатальними подіями, що мають упасти на людей (звичайно за гріхи).

Три чергові записки оповідають про дуже важні події з XVII. ст.: про поворот Хмельницького в 1648. р., про Переяславську угоду 1654. р. (записаний на церкві 1655. рік вказує, що москалі примандрували до Галичини щойно рік пізніше після угоди), про поход турків на Польщу (прибуття до Галичини) 1672. р. Сільське населення слідкує за такими подіями, про які розходилися вістки по всіх землях. А наш хроніст уважав своїм обовязком занотувати це на стінах церкви. Про

Напис на церкві у Старому Яжеві. — Фото В. Лев.

ці факти згадує також хроніка Старого Яжева, написана місцевим дяком при кінці XIX. ст.

Усі ці записки різані в дереві літерами величини 7—12 цм., почерком тогочасного друку, заховують признаки й характер письма XVII. ст.: простоту й виразність та вязання літер в один знак. У цьому також їх оригінальність.

Напис на церкві у Старому Яжеві.
Фото В. Лев.

Описані написи дали почин робити й пізніші записки на стінах цеї церкви. Вирізано там невиразним майже скорописом XVIII. ст. згадку про сільського дяковчителя, а зпочатком XIX. ст. занотовано на зовнішній стіні пресвитерії почерком зовнішній стіні пресвитерії почерком тодішнього церковного друку таке: Р.Б. лѣтѣ кз февраря преставися Іерей Алеѯей Кенґриновѣч. Пізніші записки про важні події села, писані олівцем, тривають до сьогоднішнього дня. Їх уже повно на церковних стінах під дахом.

Предки дали гарний почин, а нащадки йдуть за їх прикладом і переказують грядучим поколінням свої радощі і смутки.

Е. ЖАРСЬКИЙ

Зооґеоґрафічний характер українських земель

Незвичайно цікавий характер сучасного тваринного світу українських земель має свою довгу історію. Сьогоднішня фавна, як також і її розміщення на землях, де мешкає український нарід, витворилася під впливом тих усіх ріжнородних чинників, що діяли в минулому.

На перший плян висувається тут діяння різних чинників у ґеольоґічних епохах; згодом приходять до голосу діяння інших чинників таки вже в історичних часах. Все те мало й має ще тепер важний вплив на тваринний світ. Тому, щоби зрозуміти походження сьогоднішньої фавни українських земель, мусимо поглянути на її історію в минулому.

Вже фавна міоцену мала зовсім інший характер, як сьогодні. На наших землях панували крім велитенських ростиножерних ссавців ще й різні могутні хижаки; в середущій Европі зустрічаємо малпи-антропіди, і крім них ряд таких видів, що нагадують нам сьогочасний тваринний світ прирівникових околиць старого світу. Різні розкопи раз-у-раз відкривають нам багатство тодішнього тваринного й ростинного світів.

Та згодом, при кінці міоцену, приходить зимніше підсоння; викликує це поважні зміни у складі фльори й фавни. Вічнозелені ростини, що досі покривали нашу землю, постепенно вигибають; така сама доля зустрічає і представників фавни: деякі з них вигибають зовсім, деякі утікають на південь, а деякі привикають помалу до існуючих умов і акліматизуються.

Приходить із черги епоха пліоцену. Фавна цеї епохи уподібнюється помалу до сьогочасної фавни; появляються різні види оленів, гризунів, дрібних хижаків. Із ростиножерних залишились: носорожці, слоні, мастодонти, а з більших хижаків: медвідь та лев.

З хвилиною, коли із скандинавського півострова починає насуватися на наші землі могутня льодова покрива — приходять передше до нас предтечі будучого лихоліття. Льодовик, що посувався в південному напрямі, випирав зі свого шляху існуючу фавну. Хто опізнився — той погибав. Тому й із посувом льодовика на південь появляються на наших землях представники полярної фавни.

Зміна підсоння, викликана обнижкою температури, впливає на витворення льодовиків і на високих горах, що випускають свої льодові язики глибоко в низинні терени й також цим способом впливають на еміґрацію тварин в інші, догідніші для них простори.

В льодовій епосі відріжняємо кілька міжльодових діб, у котрих льодова чаша повертала на північ, щоб опісля могла нагальніше поверкути. Таке повертання й новий наплив льодовика мали поважний вплив на творення підложжя, фльори й фавни. Перш за все в тих місцях, де була льодова покрива, назбирувалась вода, що не дозволяла на буйний розріст рістні; тимто і фльора таких околиць мала характер фльори теперішньої північної тундри. Коли підсоння теплішало й не тратило своєї вогкости — тоді на місці тундри творилася т а й ґ а. Коли ж згадані тундрові терени обсохали (при теперішньому підсонні) — тоді витворювались ростинні простори, подібні до степів; серед них творилися — у виді островів — ліси.

Із мандрівкою льодової чаші — відбувається мандрівка тварин; було підсоння тепліше — тоді північні імміґранти поверталися на північ, а з півдня приходили ті тварини, що виеміґрували перед приходом льодовика. Рівночасно появляються на відкритих просторах степового характеру різні представники степової фавни, що вивандрували із далекого сходу, шукаючи поживи; це ховрашки (сусли), сугаки, бабаки, хомяки, коні, скакунці (земляні заєці), зінські щенята, не вчисляючи різних представників інших тваринних типів.

Окрему ґрупу творить печерна фавна; це печерний лев, печерна гієна й печерний медвідь (куди більші від сьогоднішніх), що вигинули чи то задля змін підсоння чи може з інших причин.

Насувалася ж чаша на південні землі — тоді давні мешканці мусіли посуватися на південь, із причини погіршення підсоння, а на їх місце приходили мешканці полярних околиць, як, наприклад: олень великан, пижмовий віл, рен, полярний лис, росомаха, політуха, лємінґи, заяць-біляник, тюлень, не вчисляючи представників інших типів, і ін. Зимніше підсоння випирає вигибаючих носорожців і слонів; їх місце займають мамути й сиберійські носорожці, що відзначаються шкурою, покритою густим волоссям, що краще хоронить їх перед морозами.

1. Альпейська й підальпейська тваринність. 2. Тваринність карпатських і кавказьких лісів. 3. Тварини прикарпатських країн. 4. Тваринність Полісся (тайґа). 5. Тваринність лісостепу А та степу Б. 6. Середземноморська тваринність. 7. Тваринність центрально-азійського обширу. 8. Північна, західня й південна границя поширу ховряшка плямистого. 9. Пошир козулі. 10. Західня границя поширу сугака. 11. Південна границя поширу лося.

У теперішньому складі фавни наших земель не найдемо вже багато тварин із згаданих видів. Як це вже вгорі сказано — вимерли печерні гієни, льви й медведі, а також мамути й носорожці, повернули на північ рени й пижмові воли. Із зміною степів на ліси (наслідок зміни підсоння) — представники степової полоси завертають на схід. Їх місце займають зате представники північної фавни, як: лосі, бурі медведі, серни, олені, жбіки, рисі, бобри, видри, дики й ін.

Вже із цього короткого нарису бачимо, що ті тварини, які тепер заселяють нашу землю — не однородного походження. Одні із них доховались із передльодової епохи; другі — це наслідок вимішання в льодовій епосі елементів різного походження; треті — це польодовикові еміґранти.

Як представників передльодовикової доби — можна навести ряд тварин; до таких можемо зачислити із хробаків — Planaria alpina, із ногасток — Gervasia costata, із мякунів — Martha instabilis і M. ceroeflava, із риб — в'юн, лящ, пукас, мерена й ін.

Із тварин, що доховались із льодової доби, слід згадати крім низки мякунів — серцевика, комашняка, із риб такі, як вун(як)-бабець, пструг, плотиця, лазкар і низку інших, із птахів пардву та згаданих уже ссавців.

Із приходом людини появилася на наших землях домова миш; уже в історичних часах появляється щур-пацюк, а в XVIII. ст. мандрівний щур. За кільканадцять літ будемо свідками поширення на наших землях пижмака, перевезеного до Европи з пн. Америки в 1905. р.

Та те все — це малі лиш натяки, що дозволяють нам зовсім певно

означити походження тих усіх тварин, що сьогодні замешкують наші землі; багато труднощів треба перемогти, щоб якналежить заналізувати походження фавни наших земель.

Немало також труднощів треба перемогти, щоби точно визначити границі поширення сучасних видів тварин, що замешкують нашу країну. Таке визначення поширення видів, родин чи рядів тварин тим важне, що дозволяє нам виділити природні зоогеографічні одиниці нижчого чи вищого ряду.

У загальному — фавна українських земель приналежить до трьох обширів:

1. середнєевропейського,

2. середземноморського (півд. Крим і Кавказ з такими характеристичними видами як: кримський і кавказький скорпіон, ґеккон і ін.

3. центральноазійського (землі над Каспійським морем).

Порівнюючи ґеоґрафічну карту з фітоґеоґрафічною, запримічуємо велику залежність тваринного світу від ростинного. Майже в цілості покриваються зі собою границі центральноазійського обширу і границі полупустині чи границі середземноморської рістні та тваринности.

Подібну залежність бачимо й у тваринности третього, середнєевропейського обширу, що до нього приналежить майже ввесь інший простір українських земель. У цьому обширі можемо виділити кілька зоогеоґрафічних округ, що їх можна схарактеризувати деякими, серед них переважно поширеними, тваринними видами.

Не запускаючись у ближчу аналізу поєдинчих округ, можна — у загальному — вирізнити такі країни:

1. **Гірська країна** — обхоплює Карпати, Крим і Кавказ. Та зараз треба

1. Альпейська рістня. 2. Карпатські ліси. 3. Кавказько-кримські ліси. 4. Середнєевропейські літи. 5. Північноевропейські ліси. 6. Лісостеп. 7. Степ. 8. Степо-пустині. 9. Полупустині. 10. Пустині. 11. Плавні. 12. Середземноморська рістня.

підкреслити, що в цій гірській трійці — Кавказ і Крим мають багато тваринних елєментів середземноморського обширу; тимто їм протиставити треба Карпати, як окрему фавністичну одиницю.

Крім цього найвищі верхи Карпат і Кавказу мають багато елєментів альпейської тваринности. Щоправда, цих елєментів дуже мало в Карпатах; тимто й говорити тут слід про підальпейську чи радше верховинську полосу. Виступають тут із ссавців: польовик карпатський, із птахів сиверняк, а в Семигороді козуля, свистун і ін. — В альпейській полосі Кавказу зустрічаємо кавказьку козулю, супа-бородача, кавказьку ірицю й ін.

Окрему полосу творять тварини карпатських лісів (виступають: гірська плиска, полоск, карпатська іриця), кримських лісів (олень, ґриф, стерватник, кримська ящірка) і кавазьких лісів (кавказька білинка, миша Прометея, норик, кавказький зубр, і ін.).

2. **Країна прикарпатських лісів.** Слідні тут впливи Карпат; зустрічаємо серну, оленя, дику свиню, миші, ковалика, щедрика й ін.

3. **Країна тайґи** (Полісся): відзначається приявністю: лося, росомахи, заєця біляника, політухи, бобра, орябка й ін.

4. **Лісостепова країна** своїми впливами сягає доволі глибоко в Розточчя. Виступають тут вовчок великий, міскулька, вивільга й ін.

5. **Степова країна.** Виступають у цій країні хорвашок, степова миша, степовий тхір, дрохва, хохітва, степова гадюка й ін. В лівобережній Україні зустрічаємо цікавий вид земляного великого зайця, над Донцем бабака, а над Доном і на Маницькому степу — хохулю. — Над Волгою зустрічаємо вже полупустинну тваринність із сугаком начолі.

Фавна морей є настільки цікава, що її треба обговорити окремо й дещо обширніше. Тут треба згадати, що Чорне море, внаслідок надміру сірководня, не має у своїй фавні вугоря. — Каспійське море цікаве зате тим, що в ньому живе тюлень, серцевик, комашняк — свідки льодовикової доби.

Інж. ***АНДРІЙ ПЯСЕЦЬКИЙ***

Українські карпатські заповідники

Гніздо Ґорґанських верхів: Ґрофа, Паренки, Канусяки, Попадя, Мшана й Льолинське Яйце — це найбільш дика й первісна полоса наших Карпат. Заховалася там у своїй пишній красі, незнищена ще наступом цивілізації, первісна гірська природа, якій рівної немає не лише на просторі Карпат, але й мабуть у цілій Европі.

Перед цею гарною, гірською країною станула недавно загроза знищення, що її несе зі собою господарська експльоатація лісів та полонин.

Треба було рятувати бодай найкращі округи, щоб цим способом заховати зразки первісних типів лісів, рідких дерев, ростин, звірят і птиць. Може колись, як перейде перша буря господарського знищення, найде розумна людина спосіб, як погодити господарку й техніку з природою? Може тоді з цих захованих від знищення гнізд перевісного життя знову пошириться природа на всю гірську країну, якої прецінь одиноким правильним господарським завданням є бути лісовою пустеллю!

Тому створено на цих верхах завдяки зрозумінню й помочі власника лісів Їх Ексцеленції Митрополита Андрея ґр. Шептицького два заповідники (резервати) первісної гірської природи.

Перший Кедриновий Заповідник на горі Льолинське Яйце, а другий т. зв. Український Парк Природи, на горах: Ґрофа, Паренки й Канусяки.

Які ж цінності криють у собі ці заповідники?

Кедриновий Заповідник створено в 1935. р. грамотою Їх Ексцеленції Андрея та передано під опіку Науковому Товариству ім. Шевченка у Львові.

Обіймає він біля три квадратові кільометри первісної гірської пустелі довкруги високого на 1600 м н. п. м. верху.

Завданням його є заховати первісні ґрупи високогірської ростинности, характеристичні для ґорґанських верхів, а передовсім кедринові лісостани, що знаходяться на його просторі. Вони є найбільші й найкращі в цілих Карпатах, а то й у цілій европейській високогірській полосі. Ці кедринові лісостани заховалися там у кількох своїх засадничих типах у зовсім первісному стані пралісу, тому уявляють собою незвичайно цінний обєкт для природничих, а зокрема лісових наукових дослідів. Крім цього є вони немов розродчим гніздом, з якого можна буде кедрину впроваджувати на втрачені нею її давні становища.

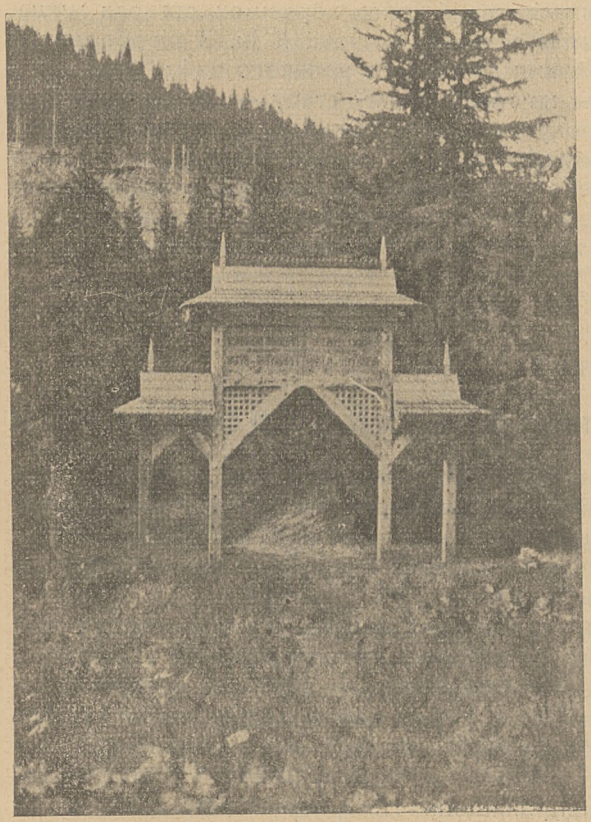

Входова брама до кедринового заповідника.
Фото А. Пясецький.

Та й інші ґрупи фльористичні, як лісостани смереки, ялиці, жерепу й лелечу, виступають на просторі заповідника у свойому первісному складі й структурі, а вітроломи, реґенераційні деревостани і зрубові поверхні, що від країв заходять на терен заповідника, дають можливість цінних помічень у проґресі й динаміці заліснень та змін, що зайшли під впливом давньої господарки.

В заповіднику зустрічається багато дивовижніх статями, прастарих велитнів дерев, багато рідких квітів, прегарних закутин на плаях й ґрехотах. Осо-

бливо-ж вид у кедриновім лісі на ґрехотах, із розбурханими вітром, пошматованими громами верхівями дерев, що стоять немов закляті у віковічному впертому змаганні — на тлі зелених килимів жерепу, жовтих і червоних поростів і сірих ґрехотів — немає собі рівних серед лісних краєвидів.

Також величава панорама довкружних хребтів гір із центрально положеного Яйця є одною з найкращих у Карпатах.

Для мандрівників цей заповідник легко доступний плаєм від стації колійки »Кругла« за Мшаною, а довкруги верху Яйце веде вигідний плай через найкращі партії заповідника.

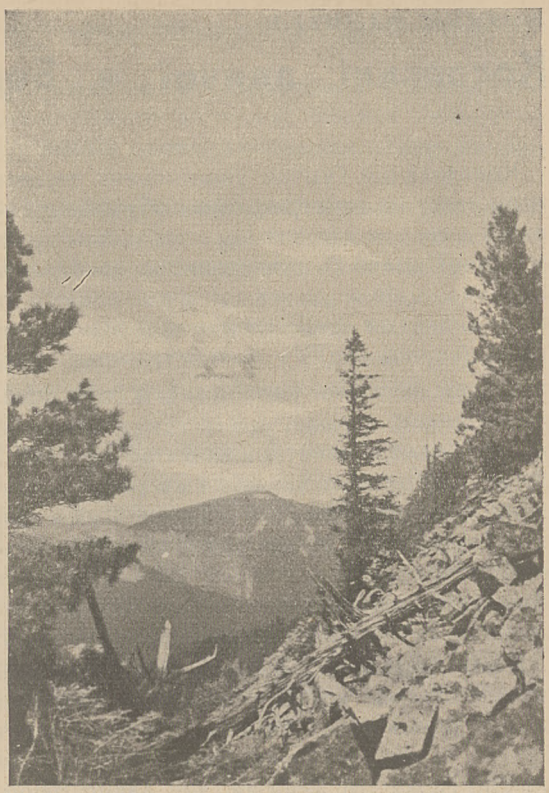

Гора Яйце (1.600 м) із Ґрофи.
Фото А. Пясецький.

Другий Ґорґанський заповідник — Український Парк Природи виділено в 1936. р. також з простору митрополичих дібр в Осмолоді. Обіймає він біля 18 квадратових кільометрів гірських верхів, хребтів та полонин, довкруги гір: Ґрофа, Паренки, Попадя та Великий Канусяк. Верхи ці найдикіші та найвищі в цій партії Ґорґан — доходять близько 1800 м н. п. м.

На просторі Парку ще більш різноманітний та багатий високогірський краєвид, як у Кедриновім Заповіднику. Смерекові й кедринові праліси, що їх не торкнула ще сокира, розкішні полонини з північним гостем — полярним ялівцем, поля жерепу й лелеча, стрімкі ґрехоти, багатство дикого звіря: медведів, оленів, рисів, вовків, ґотурів, та незрівняні краєвиди, роблять цей парк справжньою перлиною нашої землі, якої збереження є печесним завданням українського природознавства.

А для мандрівників це найкращий туристичний терен, де не стрінуть вони натовпу чужих прогульковців. Зате найдуть вони гори, незасмічені й незнищені наступом хоч би й туристичної цивілізації.

На просторі Парку находиться туристичне схоронище Плаю, положене в мальовничому місці під Ґрофою, яке дає змогу мандрівникам задержатися на довший побут.

МАРІЯН ФАРМІҐА

Косарські звичаї в Березовиці Великій біля Тернополя

Краєзнавчий Гурток українських студентів богословії звертає особливу увагу на етноґрафічно-побутову ділянку краєзнавства, бо в цій ділянці є таємна стежка від зовнішньої краси нашої батьківщини до внутрішньої краси її автохтонного населення. В цій ділянці можна дуже близько підійти до самої душі нашого простолюддя, можна пізнати його сильні та слабі сторінки, а пізнавши, можна доцільніше помагати йому (і цілій нації) у безнастанному поході до кращого майбутнього.

Косарські звичаї українського села донедавна були майже зовсім непроліджені, а тому, що ці звичаї заникають і дуже часто живуть вже лише у памяті найстарших людей у селі, можемо припускати, що багато з цих цікавих звичаїв вже раз на завжди пропало. Доводиться визбирувати вже лише їх останки. Дуже цінна стаття студента Богословської Академії Юліяна Бабія про »Косарські звичаї в Галичині« (в журналі »Слово«, 1. ч. з 1936. р.) в великій мірі заповняє цю прогалину нашого етноґрафічного краєзнавства, але всетаки не дає повної картини. Не всі місцевості проліджені й тому дальші досліди потрібні.

В селі Березовиці Великій біля Тернополя старші господарі ще дещо памятають про колишні косарські звичаї, але багато знають вже лише з оповідання своїх батьків. Ще яких шістьдесять літ тому такі звичаї були, а тепер вже нема. Тепер вже, мовляв, не ті добрі часи та й люди інакші. Нема тої любови, яка давно панувала. Давніше люди взаїмно себе шанували, один другому помагав: в поле поїхв, зорав, засіяв, а як лише сіножаті наповнилися квітом і наближався час косовиці, то не

Косарі (Хревт, пов. Ліско) Фото К. Чехович.

було такого сусіда, що не хотів би помогти другому зібрати все за доброї погоди.

Як уже порадилися коли починати косити, збиралися у визначений день у господаря і громадою виходили до праці. Косили безплатно, а нагородою були могорич і добре слово господаря. Таку спільну працю називали »толокою«.

Провідником був поважний господар, вправний косар, що давав усякі вказівки. Перед відїздом на сіножать давав приказ загострити коси, »щоби ся чорт не сміяв«. Після цього сідали на віз і їхали або йшли до праці, співаючи пісню »Як підемо в луг з косами, то як станем в ряд...« На місці праці провідник оглядав коси, а далі на даний знак зі словами »Боже помагай!« починали косовицю. Провідник також косив, а крім цього все ще наглядав над другими косарями: справляв коси, встановляв, коли можна снідати, обідати, закурити, коли кінчити та хто має по воду піти. Уважав, щоби праця йшла рівно, щоби не »грала музика« за косарями чи щоби »буськи не сторчали« (т. зн. щоби не залишилася не цілком скошена трава). Кінчили косити також прославляючи Бога: »Слава Тобі, Господи, за поміч витривалости!«

Коли вже скошене сіно висохло, знову спільно його громадили і складали в копиці. Коло першої копиці клякав провідник і колядував, переплітаючи коляди різними веселими піснями й жартами. Інші косарі також жартували й весело гуторили.

У такій косовиці дуже часто брав участь молодий кандидат на косаря, що прийшов перший раз між старших косарів »визволитися« на дійсного косаря. Це була і проба його сил і перший прилюдний виступ, звязаний з церемонією принимання до гурта старших, вже вправних косарів. Часом вже в 15. році життя ставав до такого прилюдного іспиту й піддавався процедурі визволювання, а все те разом називалося »фрицьовання«. Такий молодий косар звичайно вже вмів добре косити, але щоби визволитися на дійсного косаря мусів перебути цілу »практику«, установлену традицією.

Перебути таку косарську »практику« не було легко й часом аж за третім разом (т. зн. на третій косовиці) вдавалося добути визвілку. Щоправда, багато залежало від сили і здібности самого кандидата, але не менше міг на вислід впливати добрий дорадник, що повчав, як косу клепати, як острити, як на кісся вбити (і під яким кутом), як руки тримати та яким способом косу ритмічно пускати, щоби не тупилася. Крім таких часто технічних вимог треба було ще дати собі раду й зі звичаєвими вимогами.

Не обійшлося й без іспитової такси. Треба було порозумітися зі старшими косарями та змовитися з ними щодо могоричу, бо без такого окупу не можна було визволитися. При такій нагоді молодий косарчук був до деякеї міри і предметом забави для старших. З нього насміхалися й мали багато втіхи, коли їм вдалося зробити йому якусь несподівану перешкоду чи поглузувати собі з нього.

Головним завданням було виявити свою косарську здібність і не дати себе випередити. Вже і дівчина молодого косаря заохочувала його перед фрицьованням, щоби витримав пробу й не дав себе випередити. В іншому випадку і їй було би соромно за свого вибраного. Та не так

то легко було дорівняти старшим і вправним косарям, що були неначе у тихій змові проти нього.

Бувало, що завзятий косарчук не давав себе випередити. Тоді проти нього вживали хитрощів. Підчас відпочинку чи при іншій нагоді незамітно цвяхом затуплювали йому косу або так косили, що залишали йому найширший загін, а тоді вже не було ніякої ради. Косарчук залишався позаду.

Тоді починали жартувати собі й насміхатися з нього. Звичайно при цьому договорювали: »Лишився на козі!« — »Мекає коза!« А вкінці давай мекати між собою. — Для молодого косаря це сором великий. Але тим усім не треба було знеохочуватися.

Гора Паренки (1.737 м) із Плісця.
Фото А. Пясецький.

Починалися переговори звичайно при посередництві такого косаря, що з ним косар добре знався. Молодий кандидат просив, щоби з нього не насміхалися, а щоби помогли вирівняти його загін з іншими. За це обіцяв поставити могорич. Багацький син запрошував навіть до себе до хати на вечерю, а з біднішим роблено умову, який має бути могорич.

Після такого примирення молодому косареві вже не пакостили ані не насміхалися, а навпаки, як вже дуже далеко лишився позаду, то, скінчивши свій загін, приходили до його зарону й докошували. А закінчивши косовицю, всі косарі громадою признавали його правдивим косарем. Тоді прикрашали його капелюх вінком цвітів або клали цей вінок йому прямо на голову.

З поля вертали домів звичайно на конях. Визволеного косаря брали в середину між себе й цілу дорогу над його головою побренькували косами. Так само робили й тоді, коли верталися возом. А, якщо верталися пішки, то тримали коси на раменах і також бренькали ними над головою молодого косаря. Коли зустрінули кого подорозі, й той, поздоровивши, запитав »котрий визволений фриц?« — тоді єдиною відповіддю косарів був бренькіт кіс над головою »фрица«. Боязливіший нераз аж схилявся під тими косами, щоби не зачепити головою.

Дома батьки або опікуни визволеного »фрица« радісно витали косарів і приймали їх чим хата багата. Обіцяний могорич неначе завершував взаїмну угоду й після того косарі робили визволеному славу доброго косаря.

Сьогодні збідніле село помалу забуває про ті колишні славні косарські звичаї. Але деякі косарські пісні, жарти і приповідки ще й досі оживають підчас косовиці.

ІВАН КРИПЯКЕВИЧ

Мандрівка Федора Білоуса в 1851 р.*)

Болехів славився тоді торгівлею сіллю та ремінними виробами. Але, що це була субота, всякий рух у місті завмер, лиш по вулицях прохожалися багаті жидівки в шовках і атласах та в чіпцях, висаджуваних перлами. Наш мандрівник поманджав дальше й під вечір зайшов до Гошева, де мав знайомого ченця-василіянина. На другий день під вечір поїхав із двома отцями в гори, переночував у Сукелі, а ранком пішов на Бубнище. Тут туристи оглянули ковані кімнати й тесані сходи, бачили ще камяний колодязь і рови, викладані камінням. З Бубнища Білоус попрямував на Синєвідсько, якого мешканці вели торг бриндзею, горіхами і сливками, а потім здовж Стрия, тяжкою дорогою, серед дощу добрив до Урича. Славний урицький камінь він знав уже з якоїсь картини, але не міг начудуватися його красі й величі. Народ називав камінь »під Тустанем«, а з історії Білоус знав, що колись справді в цих околицях був город Тустань. Мандрівник залишився тут довший час і подивляв прегарний вид, на Самбір, Дрогобич, Стрий, — уявляв собі, що по широкій долині на вороних конях несуться запорожці, і під цим враженням написав вірш, що починався словами: »Руська землице, райська красавице...«

Дальше помандрував до Дрогобича, щоби побачити тамошній ярмарок на худобу, загостив також до Борислава, де добувають ропу: »вона вживається як мазь і воняє неприємно« — нафти до освітлювання ще не вживали.

З Дрогобиччини молодий турист вернувся знову у Стрийщину; недалеко Сколя оглядав т. зв. гамарню тобто фабрику заліза. Жадоба пізнавати все нові околиці гнала його все дальше, але ноги відмовили служби, спухли йому так, що чоботів не міг скинути... Дальшу дорогу відбував возом, на Болехів, Долину, Калуш, Станиславів. Потім знову повернув на Богородчани й поїхав у гори, щоб оглянути Манявський Скит. Побачив тут напів розвалені мури келій і три башти; на стінах видно ще було мальовані ікони й навіть вірші під ними. На Манявці подивляв великий водопад. Потім ще вибрався до Перегинська, оглядав митрополичий тартак та згадав про купелі, відкриті й уладжені митрополитом Ангеловичем в »Ангельні«.

Тимчасом прийшов вересень і турист мусів вертатися домів. У Станиславові разом з іншими товаришами примістився у »будці«, якої власником був Реб-Фішель. Хоч дощ почав падати, фірман весело

*) Гл. »Н. Б.«, 2. ч., 35. ст.

потраскував батогом і брумкав собі під носом веселі шабасівки, — а хлопці у буді потягали за ним і так концертували цілу дорогу. У Сівках перевезлися поромом через Дністер. Дальший шлях ішов на Бурштин, Рогатин, Перемишляни, Золочів, Броди, — до Виткова, що був родинним місцем нашого подорожника.

ФРАНЦ КОКОВСЬКИЙ

Іще про звичай хрещиків

Звичай помагати собі хрещиками та відганяти ними біду від хазяйства знають по всій Україні. Роблять ці хрещики, як це писала п. І. Ґурґула в 1. ч. »Нашої Батьківщини« з різного матеріялу та застосовують їх на різні лади.

У цій замітці хочу згадати пропащий уже тепер звичай, що довгі часи держався на Лемківщині в селах Теребчі й Межибрідді, сяніцького повіту, а саме звичай роблення деревяних хрещиків на Великдень. У згаданих селах був звичай, що на сам Великдень стинали господарі галузки з куща, що зветься »кліточка« (Staphylea pinnata L. — »пірната клокічка«), тесли з цих галузок маленькі хрещики та втикали їх у землю на полі. Це мало боронити засіви від завороження та прикликати врожай. На хрещики вживали тільки пруття із клокічки, бо вона вважається ще й сьогодні в деяких околицях Лемківщини засобом, що проганяє »нечисті сили«. Тому при будові хати дають кусник клокічки в угол будинку.

Згаданий звичай задержався був у Теребчі та Межибрідді аж до сімдесятих років м. ст. Тоді місцевий парох, пок. о. Борковський, заказав практикувати цей звичай, бо ж — »не годиться в неділю стругати патики«. Натомісць завів він новий звичай — кропити поля навхрест свяченою водою.

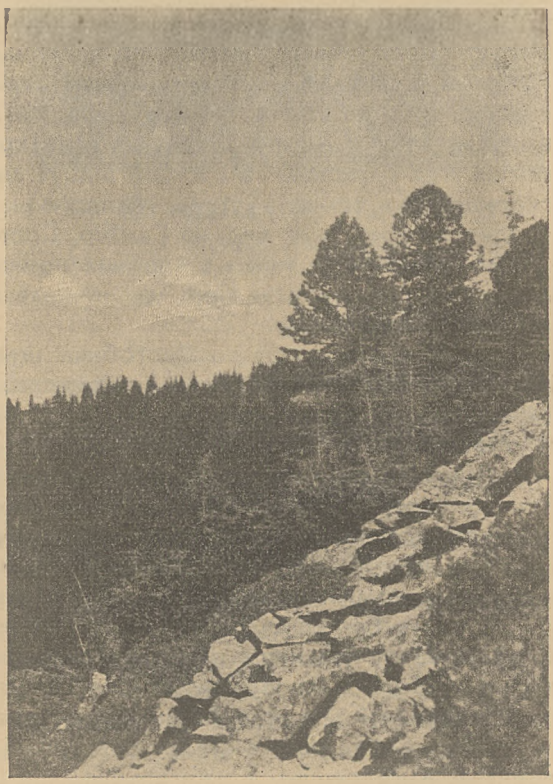

Кедрини в заповіднику.
Фото А. Пясецький.

Рецензії

Франц Коковський: Східніми межами Лемківщини. Бібліотека Лемківщини, ч. 3. Накладом Видавництва »Наш Лемко«. Львів, 1937. 96 ст. 8-ки. Автор, відомий любитель, дослідник і знавець Лемківщини дає нам у цій книжці опис відбутої поїздки з Сянока до Динова, історію боротьби за церкву в селі Кремяній, етнографічний матеріял до рибальства в Сяніччині й до матеріяльної культури сумежжя Бойківщини та Лемківщини; останній зібраний у селі Манів, положеному недалеко джерел Ослави.

Опис поїздки, хоч просякнутий особистими враженнями автора, наскрізь річевий і цікавий. Починаючи з Сянока, автор насвітлює його сьогочасне культурно-національне життя, відмічує працю визначніших одиниць і культурних установ, а при цьому, тут і там, вглиблюється в історію лемківської столиці. Такої ж методи держиться автор і в описах відвіданих ним лемківських осель, при чому увага його завжди зупиняється на давніх памятках цих осель, головно на церквах; він подає їх цікаву історію, їх важку боротьбу за існування — й тут видно, що авторові добре знаний архівальний матеріял; але матеріялів, розкинутих по давніх польських періодиках, він, нажаль, не використав.

Цікаве й те, що опис цієї поїздки має в собі багато з мемуаристики; це надає йому своєрідної теплоти й забарвлення.

Історія церкви у Кремяній добре доповнює враження автора з поїздки та вповні гармонізує з ними; проте, що могла б бути романтичною історією давнини, кидає світло на труднощі культурного й національного розвитку Лемківщини.

У двох дальших розділах автор опублікував зібраний ним на цьому ж терені матеріял до риболовства й до деяких ділянок матеріяльної культури Лемківщини. Розділи ці вже так тісно не вяжуться з першою частиною книжки й, хоч займаві, всетаки вносять у книжечку, як цілість, деяке роздвоєння.

Рецензована книжка, не тільки як почин у нашому заінтересуванні Лемківщиною, але як вартісна праця відомого дослідника цього забутого, а дорогого нам реґіону нашого краю, повинна зацікавити наших краєзнавців та найтися на полицях їх бібліотек. **Щ-т.**

За Державність. Матеріяли до історії Війська Українського. Збірник 6. Каліш-Львів, 1936, в. 8⁰, ст. 256, 6 схем, 59 світлин.

Поминаючи те, що видання з історії нашої визвольної боротьби це рівно цікава й повчаюча для кожного література, що збуджує наш розум до думки й то над питаннями для нас найпекучішими й найактуальнішими, є вона рівнож цікава і для краєзнавця. В них краєзнавець найде досить матеріялу для себе важного, напр., до терену, докладнішого й цікавішого, ніж у звичайній ґеографічній студії, бо освітленого ще з одної точки погляду — військово-воєнної, з погляду можливого застосування природи й природних умов до дій великих людських мас, спрямованих до оборони себе або нищення інших (ворожих) мас. Або, запитаймо, чи не цікаві такі справи, як практичне використання клімату й метеорольоґічних явищ для своєрідних діянь і т. п.

Знати свій край, а не знати народу цього краю — це нонсенс. А де, як не на війні, найяскравіше виражений національний характер і обличчя даного народу. Там саме відбувається життя і різні його функції в найсильнішому темпі, там рішення приймаються найчастіше з блискавичною скорістю. Нема часу перед боєм надумуватися стільки, як перед будовою хати чи шопи.

Горяче рекомендуємо увазі читачів узалі збірники »За Державність«, дуже багаті на матеріял, якналежить опрацьовані й гарно, просто з люксусом, видані, що вдоволяють навіть вибагливий смак книголюбця. **Ів. Ш.**

Микола Тец: **Столиця Гербуртів** — (нариси з минулого Добромиля) 1937. — Накладом кружка »Рідної Школи« в Добромилі (друковано в Перемишлі) м. 8⁰, 68 ст.

Після короткої нотатки про археольоґічні знахідки в Добромильщині, молодий дослідник оповідає історію Добромиля й околиці на основі історичних вісток починаючи XIV. ст. Значну частину нарису присвячує власникам Добромиля — Гербуртам, головно відомому оборонцеві руського народу Іванові Щасному (1567—1616.). А далі автор зіставляє вістки про народні рухи в Добромильщині в добі Хмельниччини та подає »Добромильський Літопис« о. Симеона Коростенського за 1648—1705. рр.

Після зіставлення важніших історичних і статистичних даних про Добромиль в австрійській добі обговорює автор національно-культурне життя, що почалося проявляти живіше щойно від 1906. р, відтак оповідає про Добромиль у листопаді—грудні 1918. р. Окремі нариси присвячує манастиреві ОО. Василіян та Добромильським церквам і іншим памяткам минулого. В кінцевому розділі подає стан культурно-освітної праці в післявоєнному часі.

В книжечці є поміщені ілюстрації: руїни »високого« замку Гербуртів у Добромилі, І. Щ. Гербурт, перший голова добромильської читальні »Просвіти« Андрій Павлиш, »Народний Дім« у Добромилі, Манастир ОО. Василіян, митр. Андрій ґр. Шептицький як чернець добромильського манастиря та церква Сош. св. Духа в Добромилі. Назагал ці нариси подають багато цінних вісток до історії Добромиля.

М. А—як.

Від Редакції

Заввага до статті про »Старі муровані божниці на Волині«. Автор названої статті, п. Леонид Маслов звернувся до редакції із просьбою, щоби не відмовити йому вияснення у справі походження вежі луцької божниці. Приготовляючи цю статтю до друку, в місці, де мова про згадану вежу, додали ми, що вежа ця походить з іншого часу. Натомість автор статті вважає, що вежа ця побудовна рівночасно з божницею. Щоби дати змогу авторові статті вповні висловити його власну думку про цю вежу, наведемо це місце дослівно так, як воно виглядало в оригіналі: »З південно-східньої сторони божниці здіймається висока чотирохкутна вежа зі спіральними, укритими в товстій стіні сходами і стрільничими вікнами; сповняла вона підчас воєн ролю оборонної й обсерваційної башти, в мирні ж часи була кагальною вязницею«.

Сповнивши бажання Вп. автора статті, додамо від себе, що дальше вважаємо, що вежа ця давніше не належала до божниці й що побудована вона в іншому часі.

Чому подвійне число! Це число видали ми подвійне й дещо збільшене тому, щоби направити спізнення, з яким наш журнал почав появлятися (перше число появилося 1. лютого замість 1. січня). Направду подвійне воно не єсть, бо від звичайного числа заледви на одну четвертину більше. З цього приводу просимо в наших передплатників вибачення й сподіємося, що вони, зважаючи на те, що журнал щойно починає розбудовуватися й на низьку ціну його в передплаті, зрозуміють конечність і не будуть гніватися за те. Розпоряджаючи дуже малими грошевими засобами, годі було б інакше вийти з цеї справи.

Похибка. В третьому числі журналу, в кутику збирача трапилася друкарська похибка, якої задля недогляду не справлено. На 83. стороні, в 15. рядку згори, в статтейці про старі українські коршми замість слова »в Істилуді« має бути »в Устилузі«. Так називається ця місцевість.

Від Адміністрації

У третьому числі нашого журналу ми зверталися із просьбою, щоби ті наші Читачі, що дістають журнал, поспішили з висилкою передплати. Частина їх прислала нам належитість за журнал, але всетаки остало ще около 1000 людей, що дотепер не звернули числа ні не прислали грошей. Сподіємося, що вони стануть уже нашими передплатниками й надішлють, якщо не всю, то бодай частину передплати.

До цього числа не залучуємо вже розрахункових переказів, бо це нас надто багато коштує. Але кожний може дістати такий переказ на почті та виписати на ньому числа нашого розрах. переказу 256 та назву й адресу журналу.

Передплата: для краю, Австрії, Чехословаччини й Румунії 6 зл. річно, 3.50 піврічно.
Ціна примірника 1.00 зл. Для інших країв — 2 ам. дол. річно, 1.20 дол. піврічно
Число розрахункового переказу 256.
Адреса редакції й адміністрації: Львів, Чарнецького 26.
Видавець: Микола Кулицький. Відповідальний редактор Михайло Таранько.
Друкарня Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, вул. Чарнецького ч. 26.